

مقاله پژوهشی

طراحی الگوی عوامل موثر بر خصوصی سازی در شرکت های دولتی ایران

پذیرش: ۱۴۰۱/۶/۸

دریافت: ۱۴۰۱/۱۴/۱۳

رقیه علیلو^۱رضا نجف بیگی^۲ (نویسنده مسئول) / نازنین پيله وری^۳

چکیده

شامل عوامل پشتیبانی، بازاریابی، فرایند واگذاری، رقابتی، محیطی و اقتصادی شناسایی شدند. در بخش کمی نیز با روش تحلیل عاملی تاییدی به آزمون و اعتبارسنجی الگوی تحقیق پرداخته شد. بدین منظور با ابزار پرسشنامه از ۷۰ نفر از صاحب نظران و افراد خبره نظرخواهی به عمل آمد. بر اساس یافته های تحلیل عاملی، کلیه عوامل شناسایی شده تایید شدند. همچنین، عوامل فرایند واگذاری، عوامل پشتیبان و عوامل اقتصادی به ترتیب با ضریب تعیین ۰/۷۷۵، ۰/۷۱۹ و ۰/۷۱۴ دارای بالاترین اولویت هستند. نتایج تحقیق نشان داد که خصوصی سازی در ایران پدیده ای چندوجهی و پیچیده است که از مجموعه ای از عوامل تاثیر می پذیرد که بدون کنترل و مدیریت آن ها نمی توان با نتایج ارزشمندی دست یافت.

تجارب کشورهای مختلف جهان در زمینه خصوصی سازی نشان می دهد که موفقیت های بزرگی به دست آمده است، اما متأسفانه در ایران تجارب ناموفق زیادی در این زمینه وجود داشته است. از طرفی، شناخت مناسب از عواملی که خصوصی سازی را تحت تاثیر قرار می دهد، وجود ندارد. بنابراین، در این تحقیق، به طراحی الگوی عوامل موثر بر خصوصی سازی در شرکت های دولتی ایران پرداخته شد. این تحقیق از نظر هدف کاربردی- توسعه ای و در گروه تحقیقات آمیخته قرار می گیرد. در مرحله کیفی، از روش تحلیل تم برای شناسایی عوامل موثر بر خصوصی سازی شرکت های دولتی استفاده شد. بدین منظور با ۲۳ نفر از خبرگان که به صورت هدفمند انتخاب شدند، مصاحبه نیمه ساختاریافته انجام گرفت. بر اساس نتایج، دو بعد عوامل خرد و عوامل کلان و شش مولفه

طبقه بندی JEL: A10، M21، L98

خصوصی سازی / عوامل موثر بر موفقیت / شرکت های دولتی / تحلیل تم

۱. مقدمه: طرح مسأله

مبحث خصوصی سازی در صنایع کشورهای در حال توسعه یکی از مهم ترین معضلات طی دو دهه اخیر بوده است. خصوصی سازی صرفاً واگذاری شرکت های دولتی به بخش خصوصی نیست، بلکه نوعی بهینه سازی شرکت های دولتی و ایجاد زمینه مناسب برای فعالیت بخش خصوصی در اقتصاد را نیز فراهم می کند (پی و ژانگ، ۲۰۱۸). اکثر دولت های کشورهای پیشرفته صنعتی در دهه های گذشته به سمت خصوصی سازی شرکت های دولتی روی آورده اند (مرکیل و مورفی، ۲۰۱۷). خصوصی سازی به انتقال مالکیت دولتی یا دارایی های دولتی به سرمایه گذاران خصوصی اشاره می کند که همیشه موضوع مورد توجه محققان بوده است (خان و همکاران، ۲۰۲۰). خصوصی سازی با کارایی، انگیزه های مدیریتی بالاتر، نقدینگی بازار، حاکمیت شرکتی بهتر، سرمایه گذاری کارآمد و در نتیجه عملکرد مطلوب همراه است (سامه و همکاران، ۲۰۲۰).

خصوصی سازی شرکت های دولتی به یک روند جهانی تبدیل شده که منشأ آن در کشورهای توسعه یافته است (ساندی و همکاران، ۲۰۲۲). ایده اصلی در تفکر خصوصی سازی این است که محیط رقابتی و سیستم بازار باعث می شود بنگاه ها و واحدهای خصوصی عملکرد کارآمدتری نسبت به بخش دولتی داشته باشند (نصیرزاده و همکاران، ۲۰۲۱). از طرفی، خصوصی سازی به یک پدیده جهانی و ابزاری استراتژیک برای ایجاد انگیزه در عملکرد بخش دولتی از طریق تخصیص منابع با اعمال نیروهای بازار تبدیل شده است (فوکون و گانخار، ۲۰۲۲). خصوصی سازی شرکت های دولتی به عنوان یک ابزار حیاتی برای سیاست های اقتصادی مربوط به پیشرفت و توسعه کشورهای در حال توسعه یافته است. با گذشت زمان، سیاست گذاران از ممانعت های خود در مورد خصوصی سازی چشم پوشی کردند و اصلاحات لیبرالی را برای افزایش کارایی و سود شرکت های دولتی تدوین کردند (کوسادیکار و سینگ، ۲۰۱۳).

خصوصی سازی منجر به بهبود قابل توجهی در عملکرد شرکت ها می شود؛ زیرا مداخلات سیاسی را از بین می برد و توجه شرکت ها را به سمت هدف اقتصادی به حداکثر رساندن بازده سرمایه گذاری شان هدایت می کند (کومار، ۲۰۱۴؛ اوجنوگوا و لرونمولو، ۲۰۱۵). گانخار و فوکون (۲۰۱۸) به این نتیجه رسیدند که حدود ۶۱ درصد از مطالعات اثرات مثبت خصوصی سازی را بر عملکرد از نظر کارایی عملیاتی، هزینه و کارایی قیمت، دسترسی آسان به تسهیلات مالی مبتنی بر بازار، شفافیت و حکمرانی خوب، بهره وری و سودآوری نشان می دهند.

نگرش عمومی در مورد خصوصی سازی به دلایل سیاسی و هنجاری مهم است. مطالعات گذشته افکار عمومی در مورد خصوصی سازی نشان داده است که متغیرهای اجتماعی-اقتصادی و ایدئولوژی، دیدگاه های عمومی را شکل می دهند (لوی و زهوی، ۲۰۲۲). با این حال، طراحی خصوصی سازی و نحوه تأثیر دولت ها بر شرکت های دولتی سابق پس از انجام خصوصی سازی (از حفظ اختیارات رسمی تصمیم گیری توسط دولت تا اعطای آزادی عمل خصوصی بدون قید و شرط) بسیار متفاوت بوده است: (اوبینگر و همکاران، ۲۰۱۶). همچنین، مطالعات خصوصی سازی نشان می دهد که غیر از استفاده از راه های مستقیم حفظ کنترل (یعنی مالکیت دولت)، روش های غیرمستقیم دیگری نیز وجود دارد (یعنی ارتباطات سیاسی) که به دولت اجازه می دهد تا تصمیمات استراتژیک شرکت های خصوصی سازی شده را تحت کنترل خود درآورد (چن و همکاران، ۲۰۱۸).

اگرچه خصوصی سازی برای کشورهای تابع اقتصاد بازار و نظام سرمایه داری آثار مثبت به دنبال داشته است، ولی برای کشورهای جهان سوم از جمله ایران چه قبل از انقلاب و چه بعد از انقلاب آثار زیان باری به دنبال داشته است؛ این مساله مبین ناهمگونی و ناسازگاری بین خصوصی سازی به عنوان ابزار رشد و توسعه اقتصادی

با سایر ساختارهای اجتماعی-فرهنگی و انسانی و... است (مهدی زاده و همکاران، ۱۴۰۰). در کشور ایران، اجرای درست خصوصی سازی و تقویت بخش خصوصی واقعی می تواند روند توسعه کشور را شتاب بخشیده و به رهناندن کشور از اقتصاد دولتی کمک کند؛ اما انحراف در مسیر خصوصی سازی، نه تنها دستاوردی نداشته بلکه سبب شده که صنایع واگذار شده را با مشکلات و معضلات عمده ای مواجه سازد (سهیلی، ۱۳۹۷). اهداف خصوصی سازی در کشور ایران، ارتقای کارایی فعالیت ها، کاهش حجم تصدی دولت در فعالیت های اقتصادی و خدماتی غیرضروری، ایجاد تعادل اقتصادی و استفاده بهینه از امکانات کشور است (فاضلیان و همکاران، ۲۰۲۱). متأسفانه، نتایج تحقیقات اخیر نشان می دهد که خصوصی سازی تاثیر مثبتی بر سودآوری بنگاه ها در ایران ندارد و در عوض بدهی ها و ریسک های این بنگاه ها افزایش یافته است (پناهی و همکاران، ۱۴۰۰).

از طرفی، مواد قانونی واگذاری فعالیت ها به بخش خصوصی که منجر به خصوصی سازی شده شامل اصل ۴۴ قانون اساسی، سیاست های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (ابلاغی مقام معظم رهبری)، ماده ۱۳۶ و ۱۴۴ فصل دوازدهم برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و ماده ۸۸ قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت هستند. نظر به تاکید اسناد بالادستی بر اهمیت خصوصی سازی و آثار آن بر اقتصاد کشور و عملکرد شرکت ها، نیاز است عوامل موثر بر آن بررسی شده و برای بهبود شرایط خصوصی سازی در کشور، نسبت به ابعاد مختلف آن آگاهی و شناخت کافی ایجاد گردد. بنابراین، این پژوهش به طراحی الگوی عوامل موثر بر خصوصی سازی در شرکت های دولتی ایران می پردازد.

۲. مبانی نظری و پیشینه تحقیق

اوسمن (۲۰۱۰)، خصوصی سازی را به عنوان فرایند بازگرداندن شرکت های دولتی به بخش خصوصی از طریق انتشار سهام تعریف می کند. خصوصی سازی را می توان به خصوصی سازی کامل، جزئی و گزینشی دسته بندی کرد. خصوصی سازی بر حسب درجه و میزان انتقال کنترل فعالیت از بخش دولتی به بخش خصوصی به سه بخش متمایز تقسیم می شود که عبارتند از: خصوصی سازی مالکیت (privatization of ownership)، خصوصی سازی مدیریت (privatization of management) و خصوصی سازی مقررات و نظامات موسسات دولتی (privatization of enterprise discipline). خصوصی سازی مالکیت فی الواقع فرایند انتقال مالکیت و حقوق مالکیت از دولت به بخش خصوصی را دربر می گیرد؛ در حالی که در خصوصی سازی مدیریت، دولت مالکیت را به بخش خصوصی واگذار نمی کند (صالح و همکاران، ۲۰۲۱). در یک دسته بندی دیگر، خصوصی سازی شامل خصوصی سازی کامل، جزئی و گزینشی است. خصوصی سازی کامل شامل انتقال کامل مالکیت دارایی های عمومی به بخش خصوصی است؛ در حالی که خصوصی سازی جزئی شامل انتقال بخشی از شرکت های دولتی به بخش خصوصی بوده که کنترل هر شرکت خصوصی شده توسط دولت تحت این ترتیب ممکن است به درصد سهام فروخته شده بستگی داشته باشد. از سوی دیگر، خصوصی سازی انتخابی شامل ترتیبی است که بخش دولتی را درگیر اجاره یا فروش برخی از بخش های انتخابی خدمات می کند و در عین حال سایر خدمات را تحت کنترل و مالکیت خود حفظ می کند (ساندی و همکاران، ۲۰۲۲). اینکه اهداف دولت از خصوصی سازی چه باشد و اولویت های آن ها چیست، فرایند خصوصی سازی، روش های اجرایی و پیامدی آن (شکست یا پیروزی) فرق دارد (فاضلیان و همکاران، ۲۰۲۱).

اخیراً، دولت‌های ملی و محلی به خصوصی‌سازی شرکت‌های دولتی علاقه نشان داده‌اند (کاوازاکی و موتسازاکی، ۲۰۲۰). افزایش خصوصی‌سازی واحدهای اقتصادی عمومی و دولتی از دهه ۱۹۸۰ در اکثر نقاط جهان انجام شده است. استدلال معمول برای این اقدام این است که شرکت‌های خصوصی کارا تر بوده و قادر به ارائه محصولات و خدمات بهتر برای مصرف‌کنندگان هستند (تاری و همکاران، ۱۳۹۸). خصوصی‌سازی به عنوان رویکردی برای رهبری سازمان‌ها و شرکت‌ها در ایجاد کارایی بیشتر در کشورهای در حال توسعه معرفی شده است (اسدنیا، ۲۰۱۶). مخالفان و موافقان خصوصی‌سازی هرکدام دلایلی برای خود دارند. آن گروه از صاحب‌نظران که مالکیت دولتی را تجویز می‌کنند، دلایلی چون اولویت اهداف اجتماعی بر اهداف اقتصادی، شکست بازار به دلیل وجود انحصارها و عدم تقارن اطلاعاتی را مطرح می‌کنند؛ در مقابل مخالفان مالکیت دولتی، انگیزه پایین مدیران دولتی برای کسب سود، کاهش هزینه، نظارت نامناسب و تعقیب اهداف غیراقتصادی را مطرح می‌کنند (اسکندی و زرم جویی، ۱۳۹۸).

خصوصی‌سازی شرکت‌های دولتی اکنون به یک رویه جهانی تبدیل شده که منشأ آن از کشور توسعه‌یافته است و به کشورهای در حال توسعه گسترش می‌یابد که بر اساس آن، دارایی‌های ملی برای جبران کسری درآمد فروخته می‌شود. شرکت‌های دولتی اساساً برای پیشبرد برنامه‌های توسعه‌ای مانند سایر اقتصادها تأسیس شدند (اوجو و فاجمیسین، ۲۰۱۰). براون و همکاران (۲۰۱۶)، برآوردهای جدیدی از اثرات خصوصی‌سازی بر عملکرد سازمان‌ها ارائه کردند و نتایج آن‌ها نشان داد که خصوصی‌سازی میانگین سودآوری، بهره‌وری و رشد را به طور متوسط حدود ۵ تا ۱۲ درصد افزایش می‌دهد؛ اما میزان این تغییرات به طور معناداری به کشورها و دوره‌های زمانی مطالعه بستگی دارد. همچنین، تأثیر مثبت خصوصی‌سازی بر بهبود

رقابت‌پذیری کشور است. رامونجیاریولو و همکاران (۲۰۱۶) نیز دریافته‌اند که خصوصی‌سازی منجر به بهبود کارایی می‌شود. عبداللهی (۲۰۱۴) نیز در مطالعه خود به این نتیجه رسید که خصوصی‌سازی سوء استفاده از قدرت انحصاری شرکت‌های دولتی، سوء مدیریت، روابط خویشاوندی و فساد را کاهش می‌دهد.

مبحث خصوصی‌سازی و مسائل مرتبط با آن در تعدادی از تحقیقات داخلی و خارجی بررسی شده است. در بین تحقیقات خارجی، نتایج مطالعه سانندی و همکاران (۲۰۲۲) نشان داد که خصوصی‌سازی به طور قابل توجهی بر کارایی شرکت‌های خصوصی‌سازی شده در نیجریه تأثیر گذاشته است. فوکون و گانخار (۲۰۲۲) در مطالعه خود به بررسی تجربی تأثیر خصوصی‌سازی بر عملکرد ۲۰۶ شرکت بخش دولتی مرکزی در هند پرداختند. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که عملکرد مالی و عملیاتی در بنگاه‌های دولتی هند به دلیل خصوصی‌سازی به طور قابل توجهی بهبود یافته است. همچنین، یافته‌های ژانگ و وانگ (۲۰۲۲)، نشان می‌دهد که تفاوت در اهداف بین شرکت‌ها ممکن است نقش مهمی در تصمیم‌گیری‌های دولت در مورد سیاست‌های خصوصی‌سازی بازی بهینه ایفا کند. بلاگوار و فورسری (۲۰۲۱) به بررسی اثرات کلان اقتصادی خصوصی‌سازی بخش برق پرداختند. نتایج تحقیق نشان داد که اصلاحات خصوصی‌سازی به طور متوسط نتایج را در تامین برق بهبود می‌بخشد و اثرات مثبت کلان اقتصادی دارد. همچنین، تولید و اشتغال در سال‌های پس از اصلاحات خصوصی‌سازی بخش برق افزایش می‌یابد. نصیرزاده و همکاران (۲۰۲۱) نیز، با استفاده از رویکردهای پویایی سیستم و تصمیم‌گیری چندمعیاره، به تحلیل سرمایه‌گذاری در خصوصی‌سازی شرکت ملی حفاری ایران پرداختند. نتایج نشان داد که تمامی جنبه‌های خصوصی‌سازی تأثیر یکسانی بر عملکرد شرکت ندارند و سرمایه‌گذاری در بعد مشارکت و منابع می‌تواند تأثیر بیشتری بر عملکرد شرکت

ملی حفاری ایران داشته باشد. همچنین، رامامورتی (۲۰۲۰)، یک مدل چندسطحی از خصوصی سازی در اقتصادهای نوظهور ارائه نمود که بر اساس آن تغییرات در حاکمیت شرکت که ناشی از خصوصی سازی است، تنها یک عامل تعیین کننده عملکرد پس از خصوصی سازی می باشد. تغییرات در ساختار صنعت، مقررات و متغیرهای سطح کشور در این مورد از اهمیت برخوردار هستند.

خان و همکاران (۲۰۲۰)، با استفاده از نمونه ای از شرکت های فهرست شده چینی بین سال های ۲۰۱۰ و ۲۰۱۵ دریافتند که خصوصی سازی با عملکرد اجتماعی شرکت ها ارتباط منفی دارد، اما این رابطه منفی برای شرکت هایی که اعضای هیأت مدیره از نظر سیاسی مرتبط هستند ضعیف تر است. این نتایج نشان می دهد که احتمال مشارکت در فعالیت های اجتماعی عمدتاً ناشی از ارتباطات سیاسی و کنترل قابل توجه دولت بر تصمیمات شرکت است؛ زیرا چنین شرکت هایی نسبت به سایر شرکت ها تحت فشار بیشتری قرار دارند. دیاز و همکاران (۲۰۱۸)، مطالعه ای را برای بررسی آینده خصوصی سازی در برزیل انجام دادند. آن ها چالش های خصوصی سازی در برزیل را با تجزیه و تحلیل اسناد رسمی با استفاده از تحلیل محتوا تحلیل کردند. نتایج این مطالعه حاکی از تأثیر مثبت خصوصی سازی بر بهبود رقابت پذیری این کشور است. لوکومانی و کورائیشی (۲۰۱۸) نیز، به طراحی الگوی خصوصی سازی شرکت های دولتی برای کشورهای در حال توسعه پرداختند. نتایج نشان داد که خصوصی سازی کارایی بازار را بهبود بخشد، کسری های دولت را کاهش دهد، گزینه های خدمات بهتر ارائه دهد، انتظارات خدمات عمومی را برآورده کند و توسعه اقتصادی را تقویت کند. همچنین، خصوصی سازی استفاده از منابع را بهبود می بخشد و همکاری بین بخش های دولتی و خصوصی را تقویت می کند. بنیازا و همکاران (۲۰۱۵)، نیز در تحقیق خود به این نتیجه رسیدند که خصوصی سازی اثر مثبت و

معناداری بر بهره وری کل عوامل داشته است. همچنین، وانگ و لیو (۲۰۱۴)، به ارزیابی تأثیر خصوصی سازی بر کارایی صنعت ریلی با استفاده از تحلیل پوششی داده ها در کشور چین پرداختند. نتایج نشان داد که در بخش باری کارایی راه آهن پس از خصوصی سازی به طور قابل ملاحظه ای بهبود یافته، ولی نتایج بخش مسافری محدودتر بوده است.

همچنین، در میان تحقیقات داخلی، ذاکری (۱۴۰۰)، به مطالعه خصوصی سازی دارایی های دولتی در جامعه ایران از پایان جنگ تا سال ۱۳۹۹ پرداخت. این مطالعه از خلال بازخوانی گزارش های مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی درباره این موضوع در دوره های مختلف انجام شده است. یافته های این پژوهش نشان می دهد اجرای سیاست خصوصی سازی در ایران، همواره همراه با توزیع رانت بوده و به تدریج به خلع مالکیت انجامیده است. از طرفی، اقلیتی از نیروهای سیاسی در ایران یا بخش مهمی از شرکت های واگذار شده را از آن خود کرده اند یا با واگذاری شرکت های دولتی به بخش عمومی غیردولتی و نهادهای نظامی، حضور خود در هیأت مدیره انبوه شرکت های زیرمجموعه این نهادها را تضمین کرده اند. نتایج تحقیق یعقوبی و همکاران (۱۴۰۰)، در مورد راهبرد اساسی خصوصی سازی در ایران حاکی از آن است که راهبرد کلی کشور در اجرای خصوصی سازی، تدافعی بوده است. از طرفی، راهبردهای ارتقای وضعیت خصوصی سازی شامل تغییر رویکرد دولت از نگاه صرفاً سیاسی به خصوصی سازی، نگاه بلندمدت، نظارت دقیق نهادهای نظارتی بر فرایند اجرای خصوصی سازی و بررسی سابقه افراد متصدی خصوصی سازی هستند. همچنین، همتی (۱۳۹۹)، در پژوهش خود به ارائه یک مدل مفهومی در خصوص تأثیر آزادسازی اقتصادی بر شاخص های کلان کشورها پرداخت. نتایج این تحقیق نشان داد که عوامل موثر بر خصوصی سازی شامل حقوق مالکیت، صداقت دولت، آزادی مالی، مخارج و مصارف دولت و آزادی

سرمایه‌گذاری، ۶۹ درصد از تغییرات تولید ناخالص داخلی را تبیین می‌کند.

نتایج تحقیق آجری (۱۳۹۹)، نشان داد که قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی نقایصی دارد که باید اصلاح گردد. از جمله این نقایص، قانونی بودن واگذاری به مؤسسات عمومی غیردولتی است. با واگذاری به این مؤسسات که از نظر مالی و مدیریتی وابسته به دولت هستند، خصوصی‌سازی به معنی انتقال مالکیت یا مدیریت از بخش دولتی به بخش خصوصی محقق نمی‌گردد و در نتیجه نمی‌توان انتظار تحقق اهداف خصوصی‌سازی و بهبود وضعیت تولیدات داخلی را داشت. امیراسکندری و رزم‌جو (۱۳۹۸)، در پژوهش خود به مطالعه تطبیقی خصوصی‌سازی و تدوین الگوی راهبردی مناسب برای ایران پرداختند. بر اساس یافته‌ها، ابعاد شناسایی شده در الگوی این تحقیق شامل فضای کسب‌وکار، نهاد واگذاری، شناخت بنگاه قبل از واگذاری، انتخاب برای واگذاری، آماده‌سازی بنگاه برای واگذاری، انتخاب روش واگذاری، مشتری‌یابی و پشتیبانی برای واگذاری است. یافته‌های تحقیق موسوی شیرازی و همکاران (۱۳۹۶) نشان داد برای رسیدن به اهداف خصوصی‌سازی باید با روش‌های علمی و مدیریتی صحیح و با تدوین راه‌کارهای قانونی برای تقویت بخش خصوصی و حمایت از این بخش و با روش‌های غیرانحصاری و عاری از هرگونه اغماض و به نفع گروه اقتصادی خاص از طریق بازار سهام می‌توان مشکلات را از سر راه برداشت. همچنین، نتایج تحقیق جهانگیری و همکاران (۱۳۹۳) نشان داد که به طور کلی عملکرد شرکت‌های دولتی پس از خصوصی‌سازی رو به بهبودی نهاده و تا حدودی اهداف خصوصی‌سازی محقق شده است. نصری و همکاران (۱۳۹۳)، نیز به ارزیابی فرایند خصوصی‌سازی در ایران پرداختند و به این نتیجه رسیدند که قانون اصل ۴۴ نتوانسته است به اهداف اجرایی خود دست یابد.

جمع‌بندی مبانی نظری و تحقیقات پیشین نشان داد برخلاف بسیاری از کشورها، خصوصی‌سازی در ایران از موفقیت چندانی برخوردار نبوده است. همچنین، اگرچه مطالعاتی در مورد خصوصی‌سازی صورت گرفته که به بررسی وضع موجود و یا عملکرد آن پرداخته‌اند و یا رابطه برخی عوامل را با خصوصی‌سازی بررسی کرده‌اند، اما در خصوص اینکه عوامل موثر بر خصوصی‌سازی چه مواردی هستند، تاکنون پژوهش‌های جامعی صورت نگرفته و شناخت کاملی از این عوامل ایجاد نشده است. از این رو، به منظور پر کردن خلاء تحقیقاتی موجود و ارائه یک الگوی بومی و کاربردی، هدف تحقیق حاضر، طراحی الگوی عوامل موثر بر خصوصی‌سازی در شرکت‌های دولتی ایران است.

۳. روش‌شناسی

هدف این تحقیق، طراحی الگوی عوامل موثر بر خصوصی‌سازی در شرکت‌های دولتی ایران است. این تحقیق، بر مبنای هدف توسعه‌ای- کاربردی و در زمره تحقیقات آمیخته (ترکیبی) محسوب می‌شود. از یک طرف، چون تحقیق موجب افزایش دانش در این حوزه می‌شود و می‌تواند برای ارتقای خصوصی‌سازی به‌کار گرفته شود؛ پس می‌توان گفت که تحقیق از نوع کاربردی است. همچنین، با توجه به اینکه محقق در تحقیق حاضر به دنبال تبیین الگوی مفهومی خصوصی‌سازی در شرکت‌های دولتی ایران است و به بررسی وضعیت موجود بدون دخل و تصرف در متغیرها پرداخته است، بنابراین از نوع توصیفی می‌باشد. همچنین، روش‌های آمیخته (ترکیبی) نوعی راهبرد پژوهشی یا روش‌شناسی برای گردآوری، تحلیل و ترکیب داده‌های کمی و کیفی است که برای فهم مسائل پژوهشی در زمان انجام یک پژوهش مورد استفاده قرار می‌گیرد (کرسول، ۲۰۰۳). در این تحقیق، در گام اول از روش تحلیل تم برای شناسایی عوامل استفاده گردید و در مرحله بعد از روش تحلیل عاملی تاییدی برای اعتبارسنجی بهره گرفته شد. همچنین، تحقیق

جدول ۱- مشخصات خبرگان

عنوان	تعداد
مدرک تحصیلی	
دکترا	۱۵
کارشناسی ارشد	۸
سابقه کاری	
بیش از ۳۰ سال	۷
بین ۲۰ تا ۳۰ سال	۹
بین ۱۵ تا ۲۰ سال	۷
نوع فعالیت فعلی	
مدیر دولتی شاغل	۱۰
مدیر دولتی بازنشسته	۴
استاد دانشگاه	۹
تعداد فعالیت پژوهشی مرتبط با خصوصی سازی	
کمتر از ۳ مورد	۵
بین ۳ تا ۵ مورد	۱۰
بیش از ۵ مورد	۸

مرحله کمی: در مرحله کمی تحقیق، به منظور تأیید عوامل شناسایی شده از دیدگاه تجربی، از روش تحلیل عاملی تاییدی استفاده شد. جامعه آماری این تحقیق را صاحب نظران و افراد خبره در زمینه خصوصی سازی و دست اندرکار واگذاری شرکت های دولتی تشکیل داده اند. با توجه به نوع جامعه آماری و ضرورت داشتن سابقه ایشان در زمینه تدریس، تحقیق و اجرا در زمینه خصوصی سازی، حجم جامعه شناسایی شده توسط محقق محدود بوده و حدود ۷۶ نفر را شامل می شود. با توجه به محدودیت جامعه آماری و ضرورت پرسش از خبرگان، از کلیه خبرگان در دسترس استفاده گردید. لذا از سرشماری استفاده شده و نیاز به نمونه گیری وجود نداشت. بنابراین، تعداد جامعه آماری ۷۶ نفر بودند که از ۷۶ پرسشنامه توزیع شده تعداد ۷۰ پرسشنامه تکمیل شده برگشت داده شد که مبنای تجزیه و تحلیل قرار

حاضر از نوع تحقیقات آمیخته اکتشافی به حساب می آید. در طرح های تحقیق آمیخته اکتشافی، پژوهشگر درصدد زمینه یابی درباره «موقعیت نامعین» می باشد. برای این منظور، ابتدا به گردآوری داده های کیفی می پردازد. انجام این مرحله او را به توصیف جنبه های بی شماری از پدیده هدایت می کند. با استفاده از این شناسایی اولیه، امکان صورت بندی فرضیه (هایی) درباره بروز پدیده مورد مطالعه فراهم می شود (بازرگان، ۱۳۸۷). در ادامه، هریک از گام های کیفی و کمی تحقیق به طور مجزا بررسی می گردد.

مرحله کیفی: در مرحله کیفی تحقیق به منظور شناسایی عوامل موثر، از روش تحلیل تم بهره گرفته شده است. تحلیل تم روشی برای تعیین، تحلیل و بیان الگوهای (تم ها) موجود درون داده ها است. این روش در خود، داده ها را سازماندهی و در قالب جزییات توصیف می کند، اما می تواند از این فراتر رفته و جنبه های مختلف موضوع پژوهش را تفسیر کند (براون و کلارک، ۲۰۰۶). در مرحله کیفی، به منظور انجام مصاحبه های نیمه ساختاریافته با خبرگان، از ۹ نفر از خبرگان دانشگاهی و همچنین ۱۴ نفر از مدیران دولتی مصاحبه نیمه ساختاریافته به عمل آمد. مشارکت کنندگان در مصاحبه ها به صورت هدفمند از میان کسانی که در زمینه موضوع تحقیق، صاحب نظر بوده و فعالیت های پژوهشی و اجرایی مرتبط داشتند، انتخاب شدند و فرایند مصاحبه ها تا مرحله رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. خبرگان دانشگاهی مصاحبه شده ضمن داشتن مدرک دکتری، در رشته های مدیریت و اقتصاد و دیگر رشته های مرتبط تحصیل کرده و در زمینه خصوصی سازی فعالیت پژوهشی داشتند. خبرگان اجرایی نیز ضمن داشتن حداقل مدرک کارشناسی ارشد، دارای حداقل ۱۵ سال سابقه مدیریت در سازمان های دولتی بوده و با موضوع خصوصی سازی آشنایی داشته و در کارگروه های واگذاری ها عضویت داشتند. مشخصات خبرگان در جدول (۱) ارائه شده است.

گرفت. به منظور جمع‌آوری داده‌ها، از پرسشنامه استفاده شد که روایی آن توسط شش نفر از خبرگان تایید گردید. همچنین، پایایی پرسشنامه با استفاده از روش آلفای کرونباخ مقدار ۰/۸۱۲ محاسبه گردید که مقداری قابل قبول و مطلوب است. مشخصات افراد نمونه در جدول (۲) ارائه شده است.

جدول ۲- مشخصات افراد نمونه

عنوان	تعداد
مدرک تحصیلی	
دکتر	۶
کارشناسی ارشد	۶۴
سن	
۲۹-۲۰	۱۴
۳۹-۳۰	۳۲
۵۰-۴۰	۱۸
بالتر از ۵۰	۶
سابقه کاری	
زیر ۱۰ سال	۱۵
بین ۱۰ تا ۲۰ سال	۲۳
بین ۲۰ تا ۳۰ سال	۲۱
بالای ۳۰ سال	۱۱
جنسیت	
مرد	۴۴
زن	۲۶

زمانی ۲۰ روز گوش داده شد تا تمامی نکات مطرح شده توسط خبرگان شناسایی گردد. همچنین، در مواردی که در مورد مطلب مطرح شده توسط خبرگان ابهام وجود داشت، با آن‌ها تماس برقرار شد تا نظر خود را اعلام کنند. در پایان این مرحله، پس از یادداشت برداری از محتوای مصاحبه‌ها، محقق به بررسی و بازخوانی چندباره یادداشت‌ها پرداخت و محتوای آن‌ها دقیق بررسی شد.

گام دوم- ایجاد کدهای اولیه: در مرحله دوم، محقق به شناسایی کدهای اولیه پرداخت. کد یک ویژگی داده‌ها را معرفی می‌نماید که به نظر تحلیل‌گر جالب می‌رسد (براون و کلارک، ۲۰۰۶). بدین منظور، محقق برای مطلب مطرح شده بیان شده توسط خبرگان که به موضوع خاصی اشاره داشت، یک کد استخراج کرد. متن مصاحبه و کدهای استخراج شده برای عوامل موثر بر خصوصی سازی در جدول (۳) ارائه شده است.

مرحله ۳- جستجوی تم‌ها: در مرحله شناسایی کدها، ۱۹ عامل موثر بر خصوصی سازی شناسایی گردید. در مرحله بعد، کدهایی که از متن مصاحبه‌ها در مرحله قبل استخراج شده بود و از نظر محتوایی با هم اشتراک داشتند، توسط محقق ادغام شدند و مولفه‌ها را به وجود آوردند. همچنین، مولفه‌هایی که از نظر محتوایی با هم اشتراک داشتند، با هم ادغام شد و بعدها را شکل دادند.

مرحله ۴- بازبینی تم‌ها: در این مرحله، محققان به بررسی و بازبینی مجدد تم‌های استخراج شده پرداختند و نتایج کدگذاری را با نتایج شناسایی تم‌ها و همچنین مبانی علمی موجود انطباق دادند. همچنین، نقشه تم‌ها آماده شده و بررسی شد که نشان داد دارای ساختاری قابل قبول است.

مرحله ۵- تعریف و نام‌گذاری تم‌ها: پس از اینکه تم‌ها نهایی شد و دسته‌بندی مورد تایید قرار گرفت، نسبت به نام‌گذاری تم‌ها اقدام گردید. نهایتاً، نتایج تحلیل تم در جدول (۴) ارائه شده است.

۴. یافته‌های تحقیق

در این پژوهش، به منظور گردآوری داده‌ها در مرحله کیفی برای شناسایی عوامل، از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته استفاده شد و داده‌ها با روش تحلیل تم بررسی شدند. گام‌های طی شده به منظور طراحی مدل بر اساس نظر براون و کلارک (۲۰۰۶) با روش تحلیل تم به صورت زیر است.

گام اول- آشنایی با داده‌ها: در این مرحله، محققان به بررسی مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته انجام شده با خبرگان پرداختند. محتوای مصاحبه‌ها دو بار و در بازه

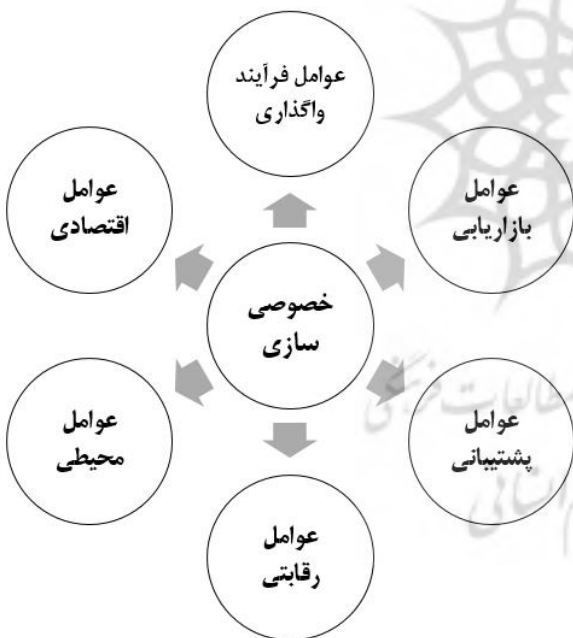
جدول ۳- نمونه‌ای متن مصاحبه و کدهای عوامل موثر بر خصوصی سازی

کد	متن مصاحبه
فضای کسب و کار	بسیاری از مشکلاتی که در واگذاری شرکت های دولتی به بخش خصوصی وجود داشته، به این دلیل است که به شرایط و محیط فعالیت آن شرکت ها در زمان واگذاری توجه نشده است.
شناخت قبل از واگذاری	خیلی از واگذاری هایی که انجام شده و به نتیجه ای مثبتی نرسیده، ناشی از عدم شناخت مناسب از متقاضیان واگذاری و واگذاری به افراد فاقد صلاحیت بوده است.
انتخاب بنگاه برای واگذاری	برخی از شرکت ها به دلیل ماهیت فعالیت آن ها و اینکه مشتری عمده آن ها خود دولت است، یا نباید خصوصی سازی شوند و یا باید شرایط واگذاری آن ها بسیار خاص و ویژه باشد.
آماده سازی بنگاه برای واگذاری	بسیاری از بنگاه هایی که برای واگذاری به بخش خصوصی انتخاب می شوند، دچار مشکلات متعدد هستند و شرایط داخلی آن ها اصلا مناسب واگذاری نیست. به نوعی دولت خود را از دست آن ها خلاص می کند. این مساله باعث می شود که افراد توانمندی برای مالکیت آن ها متقاضی نشوند و دولت مجبور شود آن ها را به افراد ناتون واگذار کند که مشکلات بعدی به همراه دارد.

جدول ۴- نتایج تحلیل تم عوامل موثر بر خصوصی سازی

ردیف	شاخص	موفقه	بعد
۱	وضعیت پشتیبانی بعد از واگذاری	عوامل پشتیبانی	بعد
۲	وضعیت نظارت بعد از واگذاری		
۳	آماده سازی بنگاه برای واگذاری		
۴	وضعیت موجود قیمت گذاری	عوامل بازاریابی	عوامل خرد
۵	وضعیت موجود مشتری یابی		
۶	وضعیت موجود بازاریابی و تبلیغات		
۷	نهاد واگذاری	عوامل فرایند واگذاری	عوامل کلان
۸	شناخت قبل از واگذاری		
۹	انتخاب بنگاه برای واگذاری		
۱۰	روش واگذاری		
۱۱	فضای کسب و کار	عوامل رقابتی	عوامل کلان
۱۲	سهم بازار هر بنگاه		
۱۳	وضعیت رقابتی بنگاه		
۱۴	وضعیت اجتماعی قبل از واگذاری	عوامل محیطی	عوامل کلان
۱۵	وضعیت سیاسی قبل از واگذاری		
۱۶	وضعیت فرهنگی قبل از واگذاری		
۱۷	محیط قانونی قبل از واگذاری		
۱۸	وضعیت اقتصادی قبل از واگذاری	عوامل اقتصادی	عوامل کلان
۱۹	نرخ تورم قبل از واگذاری		

نهایتاً، با توجه به نتایج به دست آمده، الگوی مدل عوامل موثر بر خصوصی سازی در شرکت های دولتی ایران طراحی شد که در نمودار (۱) ارائه شده است.

نمودار ۱- مدل عوامل موثر بر خصوصی سازی در شرکت های دولتی ایران (منبع: یافته های تحقیق)

بررسی روایی و پایایی مرحله کیفی

برای اطمینان از یافته های به دست آمده از مرحله کیفی، نیاز است روایی و پایایی مورد بررسی قرار گیرد. به منظور

به منظور محاسبه پایایی، تعداد سه مصاحبه به عنوان نمونه انتخاب شد و هر کدام در فاصله زمانی ۲۰ روز دو بار توسط محققین کدگذاری گردید. سپس کدهای شناسایی شده برای هریک از مصاحبه‌ها یک به یک با هم مقایسه می‌گردد. در هر یک از مصاحبه‌ها، کدهای مشابه به عنوان "توافق" و کدهای غیرمشابه به عنوان "عدم توافق" مشخص شد. ضریب پایایی محاسبه شده در جدول (۵) نشان داده است.

جدول ۵- قابلیت اعتماد یا پایایی نتایج پژوهش

مصاحبه	تعداد کدهای مرحله اول	تعداد کدهای مرحله دوم	تعداد توافقات	تعداد عدم توافقات	درصد پایایی
۱	۱۲	۱۳	۱۲	۱	۰/۹۶
۲	۱۰	۱۲	۱۰	۲	۰/۹۰
۳	۹	۱۱	۹	۲	۰/۹۰
کل	۱۰/۳	۱۲	۱۰/۳	۱/۷	۰/۹۲

همان‌طور که در جدول ملاحظه می‌شود، میانگین کدها در مرحله اول ۱۰/۳، میانگین کدها در مرحله دوم ۱۲، میانگین توافقات ۹ و میانگین عدم توافقات ۱/۷ و پایایی کل ۹۲ درصد است که با توجه به اینکه بالاتر از ۰/۷ درصد می‌باشد، پایایی مرحله کیفی تایید گردید.

اعتبارسنجی مدل تحقیق

به منظور اعتبارسنجی مدل تحقیق، از ۷۰ نفر از صاحب‌نظران و افراد خبره در زمینه خصوصی‌سازی و دست‌اندرکار واگذاری شرکت‌های دولتی نظرخواهی به عمل آمد. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها، تحلیل عاملی تاییدی بود و از نرم‌افزار اسمارت پی.ال.اس استفاده شد. برای انجام مدل‌سازی معادلات ساختاری، ابتدا کفایت نمونه‌گیری مورد بررسی قرار گرفت. بدین منظور شاخص KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) محاسبه شد و آزمون بارتلت انجام گرفت. همان‌گونه که در جدول (۶) قابل

تایید روایی یافته‌های مرحله کیفی، از روش‌های کثرت‌گرایی و بررسی توسط اعضا استفاده شد. در روش کثرت‌گرایی (triangulation) چند منبع داده یا چند روش برای تأیید داده‌های در حال ظهور به کار گرفته می‌شود. همچنین، در روش بررسی توسط اعضا (member checks)، از مشارکت‌کنندگان خواسته می‌شود تا به پرسش میزان قابل قبول بودن نتایج پاسخ دهند (مریام، ۲۰۰۹). در این تحقیق برای بررسی روایی یافته‌ها، از سه نفر از اساتید دانشگاهی و سه نفر از خبرگان اجرایی در مورد یافته‌های به دست آمده نظرخواهی گردید و یافته‌ها توسط آن‌ها تایید شد. همچنین، یافته‌های مرحله کیفی با منابع علمی و تحقیقات پیشین و همچنین اسناد و گزارشات موجود تطبیق داده شد که سازگاری مطلوبی بین آن‌ها مشاهده شد. در تحقیقات پیشین تعدادی از عوامل موثر بر خصوصی‌سازی مطرح شده بود که در این تحقیق ضمن تأیید آن‌ها، عوامل جدیدی شناسایی شد که تاکنون در پژوهش‌های گذشته مطرح نشده بود. همچنین، اینکه عوامل مطرح شده در تحقیقات پیشین در این تحقیق تأیید شد، نشان از روایی قابل قبول دارد.

همچنین، پایایی در روش کیفی به یکسان بودن پاسخ‌های خبرگان در طول زمان اشاره دارد. به منظور بررسی پایایی نتایج پژوهش حاضر از ضریب توافق درصدی (Raw Percent Agreement) یا سنجش رابطه خام (Crude Association) که همخوانی بسیاری با روش سنجش پایایی آزمون مجدد (Test-retest method) (در پژوهش‌های کمی) دارد. ضریب پایایی بر اساس فرمول زیر محاسبه می‌شود.

$$PAO = 2M / (n_1 + n_2)$$

ضریب پایایی PAO (Percentage of Agreement Observation):

(درصد توافق مشاهده شده)

M: تعداد توافق در دو مرحله کدگذاری

n_1 : تعداد واحدهای کدگذاری شده در مرحله اول

n_2 : تعداد واحدهای کدگذاری شده در مرحله دوم

مشاهده است، از آنجایی که مقدار شاخص KMO بالاتر از ۰/۶ است و مقدار معناداری آزمون کمتر از ۰/۰۵ است، کفایت حجم نمونه موردتایید است.

جدول ۶- نتایج شاخص KMO و آزمون بارتلت

مقدار شاخص KMO		۰/۸۲۳
آزمون بارتلت	مقدار Chi-square	۳۵۸۷/۱۱۰
	درجه آزادی	۶۶
	Sig	۰/۰۰۰

همچنین، نتایج آزمون نرمال بودن داده‌ها با روش کولموگروف- اسمیرنوف نشان داد که متغیرهای تحقیق از توابع نرمال برخوردار هستند. در ادامه، شاخص پایایی محاسبه شد. مطابق جدول (۷) مقدار ضریب آلفای کرونباخ برای متغیرهای پژوهش یا همان شاخص‌های موثر در خصوصی‌سازی بالاتر از ۰/۷ می‌باشد و از پایایی مطلوبی برخوردار است. همچنین، از آنجا که ضریب آلفای کرونباخ برآورد سخت‌گیرانه‌تری نسبت به پایایی سازگاری درونی متغیرهای مکنون ارائه می‌دهد. به همین دلیل می‌توان از مقیاس پایایی ترکیبی استفاده می‌شود. در محاسبه پایایی ترکیبی شاخص‌ها با بارهای عاملی بیشتر اهمیت زیادتری داشته و باعث می‌شود مقادیر پایایی ترکیبی سازه‌ها معیار واقعی‌تر و دقیق‌تری نسبت به آلفای کرونباخ باشد. طبق جدول (۷) از آنجا که پایایی ترکیبی مدل‌های اندازه‌گیری متغیرهای پژوهش از ۰/۷ بیشتر می‌باشد، می‌توان گفت پرسشنامه دارای پایایی ترکیبی لازم است. نهایتاً، برای بررسی روایی همگرا پرسشنامه می‌توان از متوسط واریانس استخراج شده به عنوان معیار مرتبط استفاده کرد. استفورنل و لارکر (۱۹۸۱) معیار (Average Variance Extracted) AVE را برای سنجش روایی همگرا ارائه داده که مقدار AVE زمانی که بالاتر از ۰/۵ است، بیانگر روایی همگرای قابل قبول است. یعنی متغیر مکنون می‌تواند به طور میانگین بیش از نیمی

از پراکندگی معرف‌هایش را بیان نماید (داوری و رضازاده، ۱۳۹۷). نتایج محاسبات پایایی و روایی همگرا در جدول (۷) ارائه شده است که همگی مقادیری قابل قبول است.

جدول ۷- سنجش پایایی و روایی همگرا متغیرهای تحقیق

متغیر	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی	AVE
عوامل پشتیبانی	۰/۸۹۷	۰/۹۳۸	۰/۶۶۹
عوامل بازاریابی	۰/۸۴۱	۰/۹۴۲	۰/۸۶۵
عوامل فرایند واگذاری	۰/۸۵۶	۰/۷۵۸	۰/۸۷۵
عوامل رقابتی	۰/۸۹۷	۰/۷۱۹	۰/۸۷۶
عوامل محیطی	۰/۸۴۱	۰/۸۷۳	۰/۸۹۹
عوامل اقتصادی	۰/۸۳۶	۰/۸۶۰	۰/۸۱۸

روایی واگرا سومین معیار سنجش برازش مدل‌های اندازه‌گیری در روش (Partial Least Squares) PLS است. روایی واگرا بر همبستگی پایین سنج‌های یک متغیر پنهان با یک متغیر غیر مرتبط با آن (از نظر پژوهشگر) اشاره دارد. فورنل و لارکر (۱۹۸۱)، بیان کردند روایی واگرا وقتی در سطح قابل قبول است که میزان AVE برای هر سازه بیشتر از واریانس اشتراکی بین آن سازه و سازه‌های دیگر (یعنی مربع مقدار ضرایب همبستگی بین سازه‌ها) در مدل باشد. بر این اساس روایی واگرای قابل قبول یک مدل اندازه‌گیری حاکی از آن است که یک سازه همبستگی بیشتری با شاخص‌های خود دارد تا با سازه‌های دیگر (داوری و رضازاده، ۱۳۹۷). جدول (۸)، نتایج سنجش روایی واگرا را نشان می‌دهد. مثلاً، برای متغیر "عوامل محیطی" همان‌گونه که در سطر مربوطه قابل مشاهده است، همبستگی این متغیر با خودش مقدار ۰/۷۷۹ بوده و همبستگی آن با سایر متغیرها مقادیری کمتر از این مقدار است. به عبارتی، مقدار ۰/۷۷۹ که مقدار همبستگی متغیر عوامل محیطی با خودش است، بزرگ‌تر از همبستگی با سایر متغیرها با مقادیر ۰/۲۷۶، ۰/۳۱۶، ۰/۲۹۶ و ۰/۲۱۰ بوده و بنابراین روایی واگرا برای این متغیر تایید است.

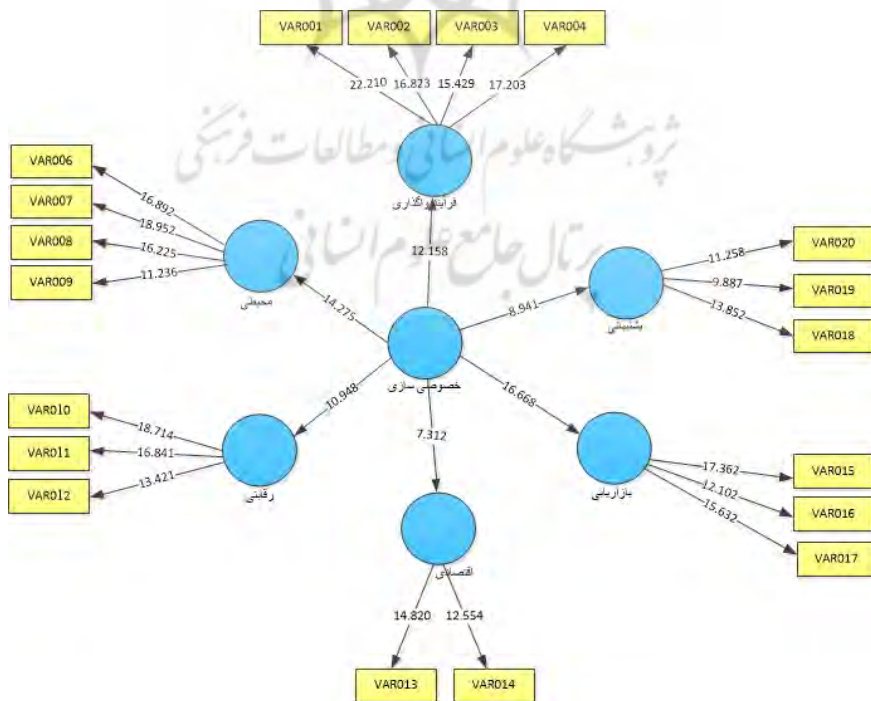
جدول ۸- نتایج سنجش روایی واگرا

متغیر	پشتیبانی	بازاریابی	واگذاری	رقابتی	محیطی	اقتصادی
عوامل پشتیبانی	۰/۷۷۹					
عوامل بازاریابی	۰/۳۳۹	۰/۸۱۲				
عوامل فرایند واگذاری	۰/۱۲۵	۰/۲۸۹	۰/۷۴۸			
عوامل رقابتی	۰/۱۸۸	۰/۲۷۵	۰/۳۳۲	۰/۸۸۷		
عوامل محیطی	۰/۲۱۰	۰/۲۹۶	۰/۳۱۶	۰/۲۷۶	۰/۷۷۹	
عوامل اقتصادی	۰/۳۳۹	۰/۳۵۱	۰/۲۸۰	۰/۳۶۲	۰/۱۷۵	۰/۸۱۲

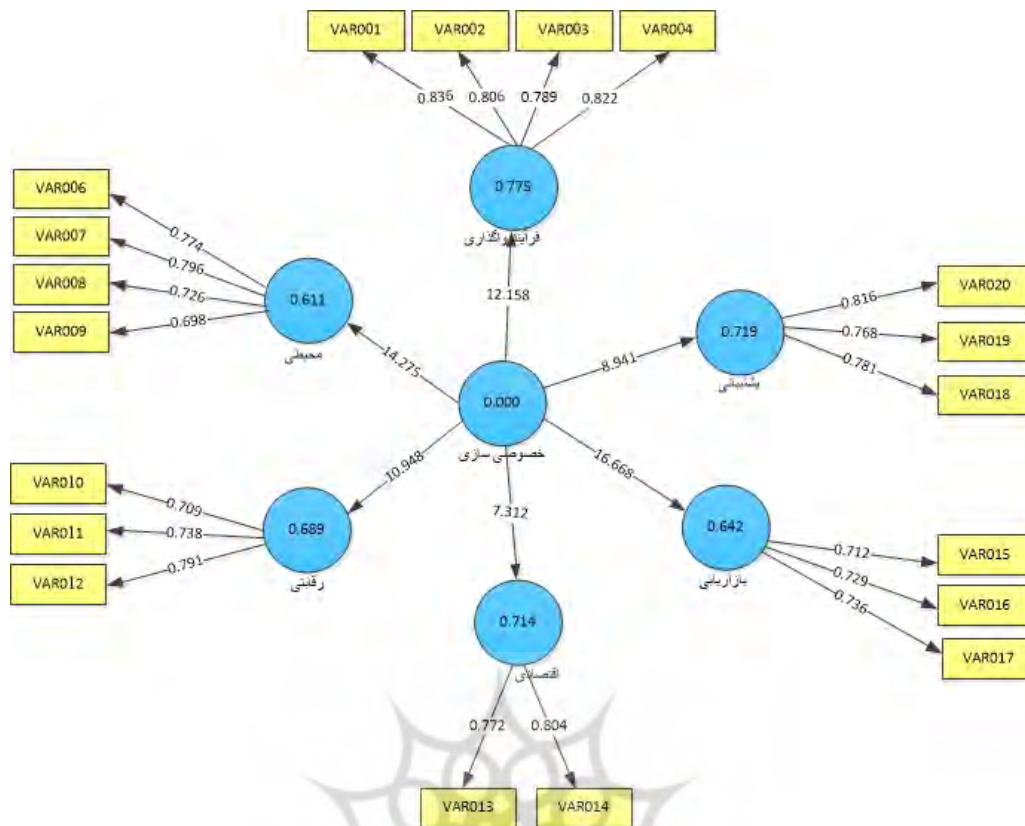
بازه ۱/۹۶- تا ۱/۹۶+ قابل قبول است.) است. اگر مقدار آماره t خارج از بازه ۱/۹۶- تا ۱/۹۶+ قرار داشته باشد، در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است و اگر مقدار آماره t درون این بازه قرار گیرد، در نتیجه ضریب مسیر برآورد شده معنادار نبوده و فرضیه متناسب با آن رد می‌گردد (داوری و رضازاده، ۱۳۹۷). همان طور که در نمودار (۲) مشاهده می‌شود، مقادیر محاسبه شده برای آماره t برای همه متغیرها بیشتر از مقدار ۱/۹۶ است و بنابراین، خارج از بازه ۱/۹۶- تا ۱/۹۶+ قرار می‌گیرد. لذا، عوامل شناسایی شده مورد تایید است.

همچنین، در نمودار (۲) حالت تخمین استاندارد بارهای عاملی (مقدار قابل قبول بارهای عاملی، مقادیر بزرگتر از ۰/۴ است.) نشان داده شده است. هر چه مقدار بار عاملی بزرگتر و به یک نزدیک‌تر باشد، یعنی متغیر بهتر می‌تواند متغیر مکنون یا پنهان را تبیین کند. اگر بار عاملی کمتر از ۰/۴ باشد، رابطه ضعیف است و از آن صرف نظر می‌شود (داوری و رضازاده، ۱۳۹۷). همان طور که در نمودار (۳) مشاهده می‌شود، بار عاملی همه متغیرها با بزرگتر از ۰/۴ می‌باشد؛ بنابراین، این متغیرها تبیین‌کننده مناسبی برای متغیر خصوصی سازی است.

همان طور که در جدول (۸) مشاهده می‌شود، مربع ضرایب همبستگی بین متغیرهای مکنون مورد مطالعه به صورت دو به دو، کمتر از میانگین واریانس استخراج شده (AVE) برای تک تک متغیرهای مکنون است. از این رو، ابزار تحقیق از اعتبار واگرایی مناسبی برخوردار است و هر دسته از مولفه‌های مربوط به متغیرهای مکنون، به طور مستقل موضوع متفاوتی را اندازه‌گیری می‌کنند. نهایتاً، فرضیات مدل تحلیل عاملی آزمون شد. ساده‌ترین معیار برای بررسی رابطه بین سازه‌ها در تحلیل عاملی تاییدی، اعداد معناداری t (مقدار آماره t خارج از

نمودار ۲- مدل مفهومی تحقیق در حالت معناداری ضرایب

نمودار ۳- مدل مفهومی تحقیق در حالت تخمین ضرایب استاندارد

که در جدول (۹) مشاهده می شود، شاخص ها از وضعیت مناسبی برخوردار هستند و مدل تحقیق قابل قبول است.

همچنین، برای برازش مدل تحقیق، هفت شاخص برازش مدل برای متغیرهای مکنون محاسبه شده است. همان طور

جدول ۹- شاخص های برازش مدل

شاخص	پشتیبانی	بازاریابی	واگذاری	رقابتی	محیطی	اقتصادی	مقدار مناسب
χ^2/df	۳/۹۹	۳/۸۵	۲/۱۹	۲/۸۵	۳/۲۲	۲/۹۷	کمتر از ۵
میانگین مجذور خطاهای مدل (RMSEA)	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۳	۰/۰۷	۰/۰۶	۰/۰۵	کمتر از ۰/۰۸
متوسط باقیمانده ها	۰/۱۹	۰/۱۰	۰/۰۹	۰/۱۴	۰/۱۳	۰/۱۷	نزدیک به صفر
ارزیابی مقدار نسبی واریانس و کوواریانس (GFI)	۰/۸۹	۰/۹۳	۰/۹۲	۰/۸۲	۰/۸۴	۰/۹۰	نزدیک به یک
مقادیر CFI	۰/۹۲	۰/۹۱	۰/۹۶	۰/۹۳	۰/۹۴	۰/۹۱	بزرگتر از ۰/۹
مقادیر NFI	۰/۸۴	۰/۸۶	۰/۹۰	۰/۸۸	۰/۸۱	۰/۸۵	بزرگتر از ۰/۸
مقادیر NNFI	۰/۹۴	۰/۹۱	۰/۹۵	۰/۹۲	۰/۹۱	۰/۹۱	بزرگتر از ۰/۹

۵. نتیجه گیری و توصیه های سیاستی

خصوصی سازی، یکی از روش های افزایش کارایی و عملکرد شرکت های دولتی است که در کشورهای مختلف استفاده می شود. در کشور ایران نیز، اصل ۴۴ قانون اساسی بر لزوم خصوصی سازی و واگذاری شرکت های دولتی تاکید کرده است. نتایج مطالعات نشان می دهد که دستاوردهای مثبتی از خصوصی سازی در کشورهای مختلف به دست آمده است (نتایج تحقیقات ساندی و همکاران، ۲۰۲۲؛ فوکون و گانخار، ۲۰۲۲؛ دیاز و همکاران، ۲۰۱۸، و لوکومانی و کورائیشی، ۲۰۱۸). از طرفی، شناخت و آگاهی نسبت به عواملی که بر خصوصی سازی در محیط بومی کشور می تواند موثر باشند، باعث می شود خصوصی سازی با رویکردی دقیق و واقع بینانه انجام شود و در نتیجه، منافع کلیه ذینفعان تامین شود. از این رو، در این تحقیق تلاش شده است تا الگویی از عوامل موثر بر خصوصی سازی در شرکت های دولتی ایران ارائه گردد.

بر اساس یافته های تحقیق، ۲ بعد، ۶ مولفه و ۱۹ شاخص که می تواند عملکرد خصوصی سازی شرکت های دولتی را تحت تاثیر قرار دهد، شناسایی گردید. اولین مولفه شناسایی شده، مربوط به عوامل پشتیبان است. عوامل پشتیبان مربوط به مواردی است که نقش حمایتی در فرایند واگذاری شرکت های دولتی دارد. بسیاری از مشکلات در فرایند خصوصی سازی به این مساله برمی گردد که بنگاه ها آمادگی لازم برای واگذاری را ندارند یا اینکه پس از واگذاری نظارت و پشتیبانی لازم به عمل نمی آید. یعقوبی و همکاران (۱۴۰۰) نیز در تحقیق خود به نقش مهم عوامل نظارتی در فرایند خصوص سازی اشاره کرده که تاییدکننده نتایج این تحقیق است. دومین مؤلفه، عوامل بازاریابی است که به این موضوع اشاره دارد که در فرایند خصوصی سازی از روش های علمی برای جلب مشارکت فعالان حوزه کسب و کار استفاده شود تا بتوان تمامی افراد و شرکت های بالقوه که تخصص و توان مالکیت شرکت های دولتی را دارند،

شناسایی و در فرایند واگذاری درگیر کند. شاید یکی از مهم ترین مشکلات خصوصی سازی، قیمت گذاری های غیرواقعی و اطلاع رسانی های محدود و عدم تلاش لازم برای جذب سرمایه گذاران توانمند است که به عنوان نمودهایی از پدیده رانت مطرح است. ذاکری (۱۴۰۰)، نیز به وجود رانت در خصوصی سازی شرکت های دولتی ایران اشاره کرده که با نتایج این تحقیق که پدیده رانت را در عوامل بازاریابی مدنظر قرار داده، سازگاری دارد. مولفه دیگر، عوامل فرایند واگذاری است که به مواردی چون نهاد واگذاری، شناخت قبل از واگذاری، انتخاب بنگاه و روش واگذاری اشاره دارد. یک فرایند مطلوب برای واگذاری باید بتواند با بهره گیری از بهترین روش ممکن، واگذاری را به توانمندترین و شایسته ترین متقاضی انجام دهد. نمونه مشکلات ایجاد شده در رابطه با این عامل، واگذاری شرکت های دولتی به افراد فاقد صلاحیت لازم است که چندسال گذشته جنجال هایی را به همراه داشته و شرکت های واگذار شده و کارگران آنها متحمل زیان های زیادی شده اند (مانند شرکت هفت تپه). نتایج تحقیق همتی (۱۳۹۹) اشاره دارد که قانونی بودن واگذاری به مؤسسات عمومی غیردولتی باعث می شود خصوصی سازی محقق نشود که در تحقیق حاضر نیز عامل "روش واگذاری" مرتبط با آن شناسایی گردید. همچنین، در پژوهش آجری (۱۳۹۹) بر ضرورت رعایت "حقوق مالکیت" و انجام خصوصی سازی واقعی اشاره شده که نتایج تحقیق حاضر در فرایند واگذاری بر روش صحیح واگذاری درست و شناخت متقاضیان قبل از واگذاری تاکید دارد که مؤید این مطلب است.

دیگر مولفه شناسایی شده، مربوط به عوامل رقابتی است که به این مورد اشاره دارد که شرایط رقابتی شرکت های دولتی در زمان واگذاری باید بررسی گردد و با توجه به شرایطی که دارند، بهترین تصمیم در مورد آنها اتخاذ شود. عوامل رقابتی در دیگر تحقیقات کمتر مورد توجه قرار گرفته بودند و به نوعی از عواملی است که در این تحقیق مورد توجه قرار

گرفت. اینکه شرکت دولتی چه سهم بازاری دارد و شرایط رقابتی آن به چه شکل است و فضای کسب و کار مربوط به آن چگونه است، نقشی تعیین کننده در خصوصی سازی دارد. در کنار عوامل مطرح شده، عوامل محیطی نیز بر خصوصی سازی تاثیر زیادی دارد. محیط و عوامل مرتبط با آن می تواند در موفقیت واگذاری شرکت های دولتی تاثیر بالایی داشته باشد. اینکه شرایط سیاسی کشور شرایط را برای خصوصی سازی مهیا کرده و روند آن را تسهیل می کند یا اینکه محیط فرهنگی و اجتماعی جامعه نسبت به خصوصی سازی چه دیدگاهی دارد و پذیرش آن به چه شکل است، می تواند نقشی مهمی در موفقیت واگذاری ها داشته باشد. همچنین، قوانین واگذاری نیز همان طور که یافته های تحقیق رامامورتی (۲۰۲۰) اشاره دارد، بر موفقیت واگذاری ها بسیار موثر است. آخرین مولفه شناسایی شده، مربوط به عوامل اقتصادی است. با توجه به اینکه شرکت های دولتی تاثیر زیادی از متغیرهای اقتصادی می پذیرند، باید در زمان واگذاری به شرایط اقتصادی توجه داشت. مثلا، زمانی که بی ثباتی در محیط اقتصادی زیاد است، بهتر است واگذاری ها انجام نشود؛ یا اینکه در شرایط تورمی که ممکن است قیمت گذاری شرکت ها در کوتاه مدت بی اعتبار شود، واگذاری به تعویق افتد. در مجموع نیز، عوامل شناسایی شده تحقیق حاضر ضمن تایید نتایج تحقیق امیراسکندری و رزم جو (۱۳۹۸)، ابعاد مربوط به عوامل رقابت پذیری، عوامل محیطی و عوامل اقتصادی را به الگوی آن ها افزوده است. البته، در مقایسه با نتایج این تحقیق، ابعاد شناسایی شده توسط امیراسکندری و رزم جو (۱۳۹۸)، مربوط به عوامل خرد است و تحقیق حاضر توانسته با نگاهی جامع تر، متغیرهای کلان را را به الگوی آن ها بیفزاید.

نهایتا، نتایج این تحقیق نشان داد که دستیابی به موفقیت در خصوصی سازی پدیده اتفاقی نیست و نتیجه توجه به مجموعه ای از عوامل کلان و خرد به طور همزمان است. همچنین، داشتن نگاه علمی و واقع بینانه به

خصوصی سازی می تواند دستاوردهای مثبتی را ایجاد کند و شرایطی به وجود آورد که شرکت های دولتی به شکل مطلوبی بتوانند به بخش خصوصی واگذار شوند. تجارب کشورهای مختلف نیز نشان می دهد که خصوصی سازی جای آزمون و خطا نیست و باید تا حد امکان به شکل مطلوبی انجام گیرد؛ چرا که هم بیت المال نباید ضایع شود و هم آینده شرکت های دولتی و افراد شاغل در آن باید تضمین گردد. نهایتا، پیشنهاد می گردد در تحقیقات آتی نحوه غلبه بر مشکلات مرتبط با هر یک از عوامل شناسایی شده بررسی گردد.

پیشنهادات کاربردی پژوهش به شکل زیر است:

- پیشنهاد می گردد قبل از انجام واگذاری به متقاضیان، نسبت به بررسی صلاحیت و شایستگی آن ها هم از نظر توان مالی و هم تخصص در زمینه فعالیت شرکتی که در شرف واگذاری است، بررسی جامع و کامل بر اساس معیارهای عینی انجام شود و بعد از فیلتر متقاضیان، آن ها در فرایند واگذاری مشارکت داده شوند.

- پیشنهاد می گردد به منظور آگاهی کلیه افراد و شرکت هایی که دارای پتانسیل مالکیت شرکت دولتی هستند، اطلاع رسانی کامل به عمل آید تا بدین صورت از رانت و روابط پشت پرده جلوگیری شود و همه در فرایندی شفاف جهت واگذاری مشارکت کنند.

- پیشنهاد می گردد قیمت گذاری شرکت دولتی بر اساس روش های علمی و توسط افراد خبره انجام گیرد و سعی شود از حداقل چند خبره در فرایند قیمت گذاری استفاده شود.

- پیشنهاد می گردد قبل از هرگونه اقدام به واگذاری، شرایط شرکت دولتی بررسی گردد تا از آمادگی آن برای انتقال به بخش خصوصی اطمینان به عمل آید. شرایط رقابتی شرکت در بازار و وضعیت مالی آن مبنای مهمی برای تصمیم گیری است. مبنای کار باید این باشد که اطمینان حاصل شود شرایط شرکت پس از واگذاری بهبود یابد.

- پیشنهاد می‌گردد تیم‌های تخصصی و چندرشته‌ای برای پایش شرایط محیطی موثر بر عملکرد شرکت و تاثیر آن‌ها بر فرایند واگذاری بررسی گردد تا مشخص شود شرکت در محیط کلان بهتر است به شکل دولتی اداره شود یا خصوصی.

- پیشنهاد می‌گردد آیین‌نامه‌ها و فرایندهای واگذاری شرکت‌های دولتی مجدداً بر اساس تجارب به دست آمده و معیارهای تخصصی مجدداً بررسی گردد و سعی شود فرایندها به سمت شفافیت و کارایی مناسب سوق داده شود.

- نهایتاً، پیشنهاد می‌گردد شرایط و ضوابط واگذاری شرکت‌های دولتی به شکلی باشد که انتقال قطعی و کامل مالکیت پس از چند سال و آن هم بر اساس عملکرد حاصل شده انجام شود. نظارت و ارزیابی دقیق عملکرد در این مورد بسیار مهم است.

منابع

- آجری، عاطفه (۱۳۹۹). «حمایت از تولید داخلی با اصلاح برنامه خصوصی‌سازی در ایران». سیاست‌های راهبردی و کلان، دوره هشتم، شماره ۳۰، ۲۳۸-۲۶۳.
- امیراسکندری، فرزاد و محرم رزم‌جویی. (۱۳۹۸). «مطالعات تطبیقی خصوصی‌سازی و تدوین الگوی راهبردی مناسب برای ایران». فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۹۲، ۲۰۱-۲۳۰.
- پناهی، مهدی؛ فرزانه حیدرزاده؛ علی اسماعیلی و امیرکی قبادی. (۱۴۰۰). «خصوصی‌سازی در ایران؛ چالش‌های نوین اقتصادی و مالی منطقه‌ای با نظریه داده‌بنیاد (گراندد تئوری)». اقتصاد و توسعه منطقه‌ای، دوره بیست و هشتم، شماره ۲۲.
- تاری، فتح‌الله؛ تیمور محمدی؛ عباس شاکری و محسن فدوی. (۱۳۹۸). «تاثیر خصوصی‌سازی بانک‌ها بر نقدینگی نظام بانکی ایران». نشریه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، سال بیست و هفتم، شماره ۹۰، ۴۲۵-۴۵۴.
- جهانگیری، زیبا؛ فاطمه کرمی؛ جعفر عسگری و حسین پناهیان. (۱۳۹۳). «ارزیابی عملکرد شرکت‌های دولتی واگذار شده به بخش خصوصی با مدل BSC». سومین کنفرانس ملی حسابداری و مدیریت، تهران، داوری، علی و آرش رضازاده. (۱۳۹۷). «مدل‌سازی معادلات ساختاری با نرم افزار PLS». تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.

ذاکری علیرضا. (۱۴۰۰). «خصوصی‌سازی دارایی‌های دولت در ایران (۱۳۶۸-۱۳۹۹)» (مطالعه گزارش‌های مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی). جامعه‌شناسی تاریخی، دوره سیزدهم، شماره ۲، ۱۴۱-۱۷۸.

سهیلی، علی. (۱۳۹۷). «تاثیر خصوصی‌سازی بر صنعت نفت و گاز در ایران». دومین همایش بین‌المللی فقه و حقوق، وکالت و علوم اجتماعی، همدان.

موسوی شیرازی، آرتا؛ محسن میرزازادگان و علی اصغر حسینی. (۱۳۹۶). «چالش‌های خصوصی‌سازی در ایران». سومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت و مهندسی صنایع، تهران.

همتی، محمد. (۱۳۹۹). «ارائه یک مدل مفهومی در خصوص تاثیر آزادسازی اقتصادی بر شاخص‌های کلان کشورها». پنجمین کنفرانس ملی اقتصاد، مدیریت و حسابداری، اهواز.

یعقوبی، محمد؛ وحید سیفی و مهدی صادقی. (۱۴۰۰). «راهبرد اساسی خصوصی‌سازی در ایران». مجله راهبرد اقتصادی، دوره دهم، شماره ۳۷، ۲۱۵-۲۵۰.

Ajori, A. (2019). Supporting domestic production by modifying the privatization program in Iran. The Macro and Strategic Policies, 8(30), 238-263. (In Persian)

Amiraskandari, F. & Razmjy, M. (2018). "Comparative studies of privatization and developing a suitable strategic model for Iran". Iranian journal of Trade studies Research Quarterly, 92, 201-230. (In Persian)

Asadnia, A., Jalilpour, P. & Osareh, F. (2016). "Ompiling the strategic program of the department of knowledge and information science (Shahid Chamran University), using SWOT analysis". Journal of Library and Information Science Studies, 23 (18), 143-162.

Blgrave, P. & Furceri, D. (2021). The macroeconomic effects of electricity-sector privatization. Energy Economics, <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105245>

Davari, A. & Rezazadeh, A. (2017). Structural equation modeling with PLS software. Tehran: Academic Jihad Publishing Organization. (In Persian)

Dias, M., Teles, A. & Pilatti, K. (2018). "The future of privatization in Brazil: regulatory and political challenges". Global Journal of Politics and Law Research, 6 (2), 32-4.

Fazelian, M., Peimani, H., & Taghizadeh-Hesary, F. (2021). Privatization of Iranian State-Owned

- Iranian Drilling Company using systems dynamics and BWM technique. *Energy Policy*, 148, 111963.
- Obinger, H., Schmitt, C., & Traub, S. (2016). *The political economy of privatization in rich democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Ojonugwa, U. & Lrunmoluo, J. (2015). Does privatization increase firm performance in Nigeria? An empirical investigation. MPRA Paper No. 69675, Eastern Mediterranean University.
- Osemene, O. F (2010). Privatization, Nigeria integration and cohesion: The Nigerian experience *Journal of Management and Society*, 1(2), 55-58.
- Panahi, M., Heydarzadeh, F., Ismaili, A. & Kay Qobadi, A. (2022). Privatization in Iran; New regional economic and financial challenges with grounded theory. *Economy and Regional Development*, 8(22). (In Persian)
- Phukon, A. & Gakhar, D.V. (2022). Perils of public sector enterprises in India: is privatization of central public sector enterprises a sustainable strategy?. *PSU Research Review*, 6(1), 59-73.
- Pi, A. & Zhang, E. (2018). The privatisation of public goods, *Impressum rls*, Policy paper of the Rosa – Luxemburg – Stiftung, p.1. Access to: www.rosalux.de.
- Ramamonjivarivelo, Z., Epané, J. P., Hearld, L., McRoy, L., & Weech-Maldonado, R. (2016). “The impact of privatization on efficiency and productivity: The case of US public hospitals”. *Journal of Health Care Finance*, 43(2), 104-123.
- Sohaili, A. (2017). The effect of privatization on the oil and gas industry in Iran. The second international conference on jurisprudence and law, advocacy and social sciences, Hamadan. (In Persian)
- Somé, H. Y., Kollmann, M. C., Mudambi, R. & Cosset, I. C. (2020). The effect of privatization on the characteristics of innovation. *Financial management*, 50(3), 875-898.
- Sunday, Y. o., Isaac, Y.A. & Habeeb, A. M. (2022). Privatization and the Efficiency of Selected Enterprises in Nigeria. *Journal of Social Sciences Advancement*, 3(1), 20–25.
- Tari, F., Mohammadi, T., Shakri, A. & Fadavi, M. (2018). “The effect of bank privatization on the liquidity of Iran’s banking system”. *Journal of economic research and policies*, 20(90), 425-454. (In Persian)
- Enterprises: Barriers and Policy Recommendations. In *Reforming State-Owned Enterprises in Asia* (pp. 169-181). Springer, Singapore.
- Gakhar, D.V. & Phukon, A. (2018). “From welfare to wealth creation: a review of the literature on privatization of state-owned enterprises. international”. *Journal of Public Sector Management*, 31(2), 265-286.
- Hemmati, M. (2019). Presenting a conceptual model regarding the impact of economic liberalization on macro indicators of countries. The 5th National Conference on Economics, Management and Accounting, Ahvaz. (In Persian)
- Jahangiri, Z., Karmi, F., Asgari, J. & Panahian, H. (2014). Evaluating the performance of public companies handed over to the private sector with the BSC model. Third National Accounting and Management Conference, Tehran. (In Persian)
- Kawasaki, A. & Matsuzaki, S. (2020). “Privatization of a multi-product public firm, Asia-Pacific”. *Journal of Accounting & Economics*, 29(1), 275-285.
- Kousadikar, A. & Singh, T.K. (2013). “Advantages and disadvantages of privatisation in India”. *International Journal of Advanced System and Social Engineering Research*, 3(1), 18-22.
- Kumar, P. (2014). “Impact of disinvestment on profitability of selected public sector units”. *International Journal of Reviews, Surveys and Research*, 3(2), 28-42.
- Levi, B. & Zehavi, A. (2022). Religious and ethnic identities influence on public views of privatization. *Policy Studies*, <https://doi.org/10.1080/01442872.2022.2040472>.
- Lukomani, M. & Kuraishi, Z. (2018). “Designing a Model for the Privatization of State-Owned Enterprises: For Developing Countries”. *Journal of Education Policy*, 32(6), 757-787.
- Mercille, J. & Murphy, E. (2017). What is privatization? A political economy framework. *Environment and Planning*, 49(5), 1040–1059.
- Mousavi Shirazi, A., Mirzazadegan, M. & Hosseini, A.A. (2016). Challenges of privatization in Iran. The third international conference on management and industrial engineering, Tehran. (In Persian)
- Nasirzadeh, H., Tahmasbi, H. A. & Khalili, H A. (2021). Investment analysis in privatization of National

in Iran (1368-1399) (studying the reports of the Research Center of the Islamic Council). *Historical Sociology*, 13(2), 141-178. (In Persian)

Zhang, Q. & Wang, L. F. S. (2022). Corporate social responsibility, entry and optimal privatization in an international mixed market. *International Review of Economics and Finance*, 77, 14-24.

Wang, Z. & Liu, X. (2014). Evaluating the Impact of Privatization on Rail Industry Efficiency Using Data Envelopment Analysis in China. *Ecological Economics*, 174, 106629.

Yaqoubi, M., Saifi, V. & Sadeghi, M. (2021). "The basic strategy of privatization in Iran". *Journal of Economic Strategy*, 10(37), 215-250. (In Persian)

Zakari, A. (2021). Privatization of government assets

